

ВІДГУК

**офіційного опонента, доктора психологічних наук, професора,
професора кафедри педагогіки та соціальної роботи
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
Балахтар Валентини Візіторівни на монографію
Довгань Наталії Олександрівни «Психологія соціокультурної взаємодії
поколінь», представлену на здобуття наукового ступеня доктора
психологічних наук зі спеціальності
19.00.05 – соціальна психологія, психологія соціальної роботи**

У складних умовах сьогодення проблема дослідження психологічних закономірностей соціокультурної взаємодії поколінь набуває особливого значення для розуміння історичних сценаріїв суспільних змін й особливостей конструювання соціального простору. Зміна формалізованих суспільних інститутів та трансформація системи закріплених соціальних цінностей, суспільного устрою, ролей та взірців поведінки зумовлюють оновлення у соціальному позиціонуванні людей в умовах реального часу. Тому вивчення проблем міжособистісних поколінних взаємовпливів є вкрай необхідними для врегулювання ускладнень у відносинах між поколіннями. Саме тому дисертаційне дослідження Довгань Наталії Олександрівни, що має на меті теоретичне обґрунтування та експериментальне вивчення психологічних засад соціокультурної взаємодії поколінь, є вельми актуальним.

Представлена робота відрізняється чіткістю і логічністю на всіх етапах її виконання – як на етапі обґрунтування наукового апарату дослідження, так і при викладенні розділів монографії та її висновків у відповідності до визначених мети та завдань.

Монографія, що містить матеріали дисертаційного дослідження, структурована належним чином і складається з анотації, вступу, п'яти розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаної літератури та змістовних додатків.

У *вступі* надано відомості про актуальність і стан дослідження означеної проблеми, сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет

дослідження, визначено наукову новизну і практичне значення отриманих результатів, надано відомості про їх апробацію та впровадження.

У наступних розділах монографії логіка викладу матеріалу розгортається відповідно до завдань дослідження. *Перший розділ монографії «Теоретико-методологічні передумови наукового пізнання феномена покоління»* презентує результати теоретичного аналізу наукових досліджень поколінь як соціально-психологічного феномену.

Дисертантка здійснила ґрунтовний аналіз наукових підходів до дослідження покоління, що дозволив, з одного боку, визначити існуючий фокус вивчення проблеми, реалізований, переважно на рівні міжособистісних взаємодій і культурних впливів; а з іншого боку – спрямувати дослідження на розгляд покоління як феномену, що аналізується через мережевість, виокремлюючи соціокультурну специфіку процесу і закономірностей взаємодії поколінь.

У *другому розділі «Методологічні основи інтерпретації покоління як психологічної єдності»* авторкою представлено інтергенеративний підхід, який забезпечує пізнання покоління за рахунок міждисциплінарних можливостей соціальних наук. Особливо цінним у межах даного розділу є розроблена Н. О. Довгань соціально-психологічна концепція покоління, в якій презентовано мережеве тлумачення поколінь та критерії розмежування сучасників, модель культури поколінної єдності, в основу якої покладено публічні (просторові, практичні, організаційні), ментальні (культурно-історичні, соціальні, культурно-образні) характеристики та соціально-психологічні чинники (соціальні установки (чи настановлення), уявлення, цінності). Все це дало можливість теоретично обґрунтувати специфічні соціально-динамічні поля-підпростори соціально-психологічного простору, його структуру й змістовне наповнення. Зазначені підпростори дисертантка пропонує використовувати в якості ключового інструменту діагностики особливостей інтерпретації реальності та взаємовпливів у ситуаціях взаємодій сучасників, обґрунтовуючи вибір основних категорій аналізу

покоління «тексту» і «контексту», Це дозволило авторці конкретизувати форми узгодженості між текстом поколінь, соціокультурним контекстом реальності й результатами поколінних взаємодій.

У третьому розділі монографії «Методи й організація емпіричного дослідження соціокультурної взаємодії поколінь» дисертанткою обґрунтовано методологічні засади реалізації емпіричної частини дослідження, її етапи та процедури, а також висвітлено процедури забезпечення валідності дослідження. Зокрема, привертає увагу система аналізу поколінної реальності із процедур, котрі дозволили вивчити інституційний аспект соціокультурного простору (параметри поколінної єдності; особливості фігуративних зв'язків, ознаки соціокультурного стилю); позиційний аспект (соціокультурний контекст поколінних просторів); культурний аспект (культурні взаємозв'язки і взаємовпливи поколінь).

Важливим уявляється запропоноване автором поетапне розгортання дослідження із завданнями, спеціальними методами та методиками, а також окремими вибірковими сукупностями, релевантними до поставлених завдань, що дозволило реалізувати багатоаспектний аналіз означеного предмету. Особливу увагу приділено питанням забезпечення валідності дослідження, що здійснювалося відповідно до п'ятивимірної моделі Дж. А. Максвелла (описової, інтерпретативної, теоретичної валідності, валідностей узагальнення та оцінювання) та надійності вимірювань, на основі використання комплексу дослідницьких процедур (аналізу контексту, трактування текстів респондентів у поколінних взаємодіях, виокремлення актуальних поколінних особливостей за комбінованим аналізом, тріангуляції даних, методів, висновків при інтерпретації матеріалів).

Дисертантка обґрунтовує стратегію реалізації діагностичної програми (різноспрямований інструментарій вимірювання змінних щодо конкретизації психологічних закономірностей соціокультурної взаємодії поколінь та особливостей конструювання історичних сценаріїв суспільних змін), детально розкриває методичні особливості формування вибірових

сукупностей та отримання й обробки емпіричних даних (анкетування, напівструктурованого інтерв'ю, контент-аналізу; процедури конструювання матриць; метод обґрунтованої теорії (версія К. Чармаз); дискурс-аналіз).

У четвертому розділі «Соціально-психологічні аспекти соціокультурної взаємодії поколінь» презентовано результати емпіричної частини дослідження, в якій верифіковано основні положення і припущення соціально-психологічної концепції поколінь.

Авторка обґрунтовує виокремлені кластери поколінь-сучасників, конкретизує особливості поколінного становлення, суспільного становища й позиціонування у взаємодіях акторів, описує комплексні характеристики поколінь, що стосуються габітусу і соціальних позицій, артикульовані відповідно до критеріїв диференціації поколінь. На основі контент-аналізу відповідей на питання, які стосувалися бар'єрів і засобів взаєморозуміння, дисертантка висвітлює культурно-історичну, комунікативно-діяльнісну, соціально-психологічну специфіку комунікації поколінь у системах «Молоді – Зрілі», «Молоді – Поважні», «Зрілі – Поважні»; здійснює аналіз комплексних характеристик поколінь, який використовувався як підстава для ствердження існування онтологічних показників вікових трансформацій поколінь.

Відповідно до систематизованих ознак поколінної єдності методом матриць М. Б. Майлса і А. М. Хубермана авторка стверджує, що поколінні тексти опосередковують перебіг взаємодій і по-різному інтерпретуються сучасниками. Для перевірки припущення про існування контекстуальних впливів на формування текстів поколінь використовувався метод обґрунтованої теорії (версія К. Чармаз). Виокремлені дисертанткою параметри тексту стали підтвердженням контекстуальної відповідності у взаємодіях використовуваних фігуративних зв'язків та капіталів-ресурсів. Визначення тематичних акцентів осьових соціальних і соціально-психологічних процесів дало можливість реконструювання текст/контекстуальних паралелей, значущих для взаємодії поколінь,

відповідно яких було зроблено висновок, що текст/контекстуальне позиціонування поколінь у соціумі обумовлюється змінами соціокультурних стилів.

Н. О. Довгань вдало використала метод дискурс-аналізу для покрокового комплексного аналізу дискурсивних конструкцій соціокультурного стилю взаємодії поколінь, за результатами якого визначила універсальні соціально-психологічні домінанти соціокультурної взаємодії поколінь (територіальні і часові межі історичного етапу, засоби утворення зв'язків, культурні параметри ідентифікації акторів), які підтвердили припущення про те, що тексти акторів взаємодій конгруентні соціокультурному контексту. Авторка дисертації акцентує увагу на тому, що конструкти текстів у разі їх відповідності до контексту мають суспільну значущість, а у разі змін контекстуальних умов відбувається оновлення змістовності соціально-психологічних домінант взаємодій.

П'ятий розділ монографії «Теорія соціокультурної взаємодії поколінь: основні акценти» дисертантка висвітлює інтеграцію результатів дослідження шляхом тріангуляції висновків, яка здійснювалася як сукупність 1) процедури послідовних дій, використовуваної для конструювання комплексного бачення предмету дослідження, 2) процедури супутніх дій, спрямованої на інтеграцію напрацьованих матеріалів у концептуальні положення теорії. Отримані попередні висновки та узагальнені дані за допомогою процедури послідовних дій об'єднувалися авторкою у матрицю методичної тріангуляції. Процедура супутніх дій, на основі конкретизації змісту і структури процесів, що опосередковують соціокультурну взаємодію, реалізовувалася у формулюванні закономірностей перебігу і знаходженні пояснення конструювання історичних сценаріїв суспільних змін.

Створене на попередніх етапах теоретичне та методичне підґрунтя використовувалося Н. О. Довгань для конструювання теорії поколінь. Так, взаємодія поколінь представляється процесом символічного конструювання соціокультурної реальності, що з'єднує різні поколінні простори у

неієрархічну соціальну структуру спільноподілених текстів акторів, які перебувають у контексті певного часопростору.

Цікавою знахідкою авторки став детальний опис соціокультурної взаємодії стилів поколінь з ракурсу взаємовпливів, що мають хвилеподібний характер і можуть бути представлені як хвилі соціокультурних стилів поколінь, що складаються у процесі розгортання поколінних текстів, а нашарування текстів поколінь різного віку спричинює, своєю чергою, утворення кумулятивної хвилі соціокультурних змін. При цьому, на думку дисертантки, до конструювання кумулятивної хвилі конкретного покоління залучаються різновікові сучасники, що перебувають на різних фазах своїх хвиль. Відповідно виникають своєрідні ефекти кумулятивної хвилі, що відображені у конструюванні історичних сценаріїв та закономірностях перебігу соціокультурної взаємодії поколінь.

Результати впровадження програми в освітній процес ряду закладів вищої освіти України, наведені у монографії та додатках, підтверджують виявлені закономірності перебігу соціально-культурної взаємодії поколінь, сценаріїв розгортання суспільних змін відповідно до конгруентності / неконгруентності поколінних текстів соціально-культурним контекстам.

У висновках дисертації подано в узагальненому вигляді основні здобутки теоретичної та емпіричної роботи дисертантки, розкрито ступінь розв'язання нею поставлених дослідницьких завдань і визначено перспективи подальших наукових досліджень в обраному напрямку.

Автореферат за своїм змістом відображає основні положення, програму дослідження та висновки дисертації. Опубліковані численні наукові праці здобувачки презентують основні положення дисертації.

Високо оцінюючи зміст дисертації Довгань Наталії Олександрівни, водночас, варто висловити окремі зауваження й побажання щодо його покращення.

1. Перший розділ роботи дещо переобтяжений теоретичним матеріалом; в ньому, серед іншого, міститься інформація щодо змісту і підходів до аналізу покоління, які виходять за межі соціальної психології.

2. Конкретизовані у соціально-психологічній концепції критерії соціокультурної диференціації поколінь (віково-психологічних характеристик; загально пережитих соціально-історичних подій; подібних поведінкових стратегій) потребують більш детального обґрунтування. Це сприятиме розумінню підґрунтя вибудовування характеристик, притаманних представникам поколінь у соціокультурному аспекті та науковій позиції якої дотримується авторка.

3. У роботі дисертантка застосовує процедури триангуляції даних, методів, висновків. Для обґрунтування доцільності використання зазначених процедур варто розширити опис сутності триангуляції як базової стратегії представленого покоління дослідження та мети її використання.

4. В емпіричному дослідженні авторка говорить про покоління особливості акторів. Разом з тим викликає сумнів, що зазначені когортні групи, що утворюють покоління обмежуються якими, зазначеними в описі. Саме тому, на нашу думку, авторське розуміння даного розподілу потребує детальнішого висвітлення особливостей поколінь.

5. У 5-му розділі роботи зазначається, що конструювання теорії відбувалося на основі інтегрування результатів дослідження мішаними методами. Разом з тим, обґрунтування вибору стратегії інтегрування та пояснення її змістовності, на нашу думку, здійснено недостатньо повно.

Указані зауваження й побажання не знижують загальної позитивної оцінки проведеного дослідження, його теоретичної та практичної цінності як такого, що є актуальним, завершеним, цілісним і самостійним, характеризується концептуальною науковою новизною та практичним значенням.

Це дає підстави для загального висновку про те, що дисертаційна робота Довгань Наталії Олександрівни «Психологія соціокультурної

взаємодії поколінь» є результатом самостійної дослідницької роботи авторки, виконана на високому теоретичному та експериментальному рівні, в дисертації отримано нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують важливу наукову проблему соціокультурної взаємодії поколінь, має практичне застосування, за формою та змістом повністю відповідає вимогам п.п. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. зі змінами і доповненнями згідно Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р. та № 1159 від 30.12.2015 р., що висуваються до докторських дисертацій, а її автор, Довгань Наталія Олександрівна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія, психологія соціальної роботи.

Офіційний опонент –

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки та соціальної
роботи Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича

В. В. Балахтар

